

“İHANET” Mİ TAKTİK Mİ?: CEMAL PAŞA’NIN SURIYE KRALLIĞI MESELESİ

Ü. Gülsüm POLAT*

Öz

Birinci Dünya Savaşı başlarında IV. Ordu Komutanı ve Suriye genel valisi olarak görevlendirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en etkili isimlerinden Ahmed Cemal Paşa hakkında İtilaf devletleri tarafından ortaya atılan bazı iddialar özellikle İngiliz belgeleri arasında dikkat çeken bir seriyi oluşturmaktadır. İttihat ve Terakki'nin en önemli liderlerinden birisi olan ve savaş arifesinde Bahriye Nazırı olarak görev yapan Cemal Paşa'nın İngiliz elçisi ile kurduğu iletişimden başlayarak, üzerinde durulan konular Cemal Paşa hakkında ilginç iddiaları barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğu günlerde İstanbul'da bulunan İngiliz Elçisi L. Mallet ile Cemal Paşa arasında gerçekleşen görüşmelerin Londra'ya iletilmesi İngilizlerin Cemal Paşa hakkında geliştirecekleri kuşkunun başlangıcını oluşturmuştur. Bu kuşku/algı 1915 sonuna kadar yazışmalarda çeşitli biçimlerde ele alınmıştır. Elbette bu iddiaların ortaya çıkmasında Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanı ve Suriye ve Arabistan Genel valisi olarak görevlendirilmesinden sonra askeri-siyasi alanda giriştiği yahut gerçekleştirdiği faaliyetler farklı biçimlerde etkili olmuştur. Şehirlerin imarı, eğitim, sağlık kurumları tesis edilmesi faaliyetleri bir valinin girişimlerinden fazlası olduğu imajını beslemiştir. Buradan hareketle bu çalışmada söz konusu iddiaların sebepleri üzerinde durulurken dönemin şartlarında hangi amaçlarla ortaya atılmış/çıkışmış olabilecekleri üzerinde durulacaktır. Cemal Paşa hakkında bu görevi sırasında ortaya çıkan “*Hükümete karşı bir isyan planladığı*” yönünde iddiaların temelinde Cemal Paşa ile ilgili sahipsiz istihbar bilgiler mi vardı yoksa daha çok İngiliz istihbarat birimlerinin geçmişe yönelik bilgi ve algıları mı etkiliydi sorusu üzerinde odaklanılacaktır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı arifesinden başlayarak Osmanlı Devleti-İngiltere eksenli gelişmelerde Cemal Paşa'nın yeri ve rolü üzerinde durulacak ve arkasından IV. Ordu kumandanlığı görevi esnasında hakkında yapılan spekülasyonlar İngiliz kaynaklarına yansıdığı şekliyle irdelenecektir. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarındaki uygulamaları farklı çalışmalarda değişik biçimlerde ele alınmış olan Cemal Paşa'nın İngiliz kaynaklarındaki iddialar bağlamında yeni bir kritiği yapılacaktır. Çalışmanın ana kaynaklarını Türk ve İngiliz arşiv belgeleri, hatıratlar, basın nüshaları ve diğer kaynaklar oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İttihat ve Terakki Cemiyeti, Cemal Paşa, Osmanlı Devleti, Suriye.*

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/ANKARA.
E-posta: gulsumpolat26@gmail.com ORCID: 0000-0003-0048-8467
(Makale Gönderim Tarihi: 24.07.2022 - Makale Kabul Tarihi: 04.02.2023)

Abstract

"Betrayal" or tactics? The Allegation of Cemal Pasha's Syrian Kingship

Some of the allegations made by the Allies about Ahmed Cemal Pasha, one of the most influential figures of the Committee of Union and Progress, who was appointed as the commander-in-chief of the 4th Army and governor general of the Syrian District during the First World War, constitute a remarkable series among the British correspondence. Communication between Cemal Pasha, one of the most important figures of the Committee of Union and Progress and Minister of the Navy on the eve of the war, and the British ambassador, contains noteworthy claims about Cemal Pasha. The British suspicious of Cemal Pasha, soon after the meetings between the British Ambassador Louis Mallet who was in Istanbul during the Ottoman Empire's neutrality period and Cemal Pasha were transmitted to London. This doubt/perception was discussed in various forms in correspondence until the end of 1915. Of course, after Cemal Pasha was appointed as the 4th Army Commander and the Governor-General of Syria and Arabia, the activities he engaged in or carried out in the military-political field were influential in different ways in the emergence of these allegations. The activities of the construction of cities, education, and establishment of health institutions appeared to be more than the initiatives of a governor. To this end, focuses on the purposes these allegations that emerged under the conditions of the period along with looking at the reasons of the claims. This study will scrutinize the question of whether there was authentic intelligence information about Cemal Pasha, or whether the information and perceptions of the British intelligence units about the past were effective on the basis of the allegations about Cemal Pasha that he "planned a revolt against the government" while on duty. In this context, starting from the eve of the First World War, the position and role of Cemal Pasha in the Ottoman-England-oriented developments will be emphasized, followed by an examination of the speculations about him during his duty as the 4th Army commander as reflected in the British sources. This paper offers a new critique of Cemal Pasha's claims to the Kingdom of Syria, whose practices, especially during World War I, have been dealt with in different ways in different studies. The main sources of the study will be Turkish and English archival documents, memoirs, press copies and other sources.

Key-Words: *Committee of Union and Progress, Cemal Pasha, Ottoman Empire, Syria.*

Giriş

Bu çalışmanın odağında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Cemal Paşa (1872-1922) bulunmaktadır. Hayatı, Suriye Valiliği, ülkeden ayrılmasından sonraki faaliyetleri çok çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Ancak bu çalışmanın odağında bulunan Cemal Paşa'nın Suriye Krallığı iddialarının I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkçe ve Batı literatüründe ne zaman ve nasıl yer bulduğu açıklanırsa konunun anlaşılması daha kolay olacaktır. Öncelikle Cemal Paşa'nın Suriye Krallığı için bir girişimin içerisinde olduğu iddiasının basılı eserlerde ilk ne zaman yer bulduğunu tespit ederek ilerlemekte fayda vardır. Bu iddianın en erken zikredildiği eserin Rusça olarak 1926 yılında ve ardından da Osmanlı Türkçesine aktarılarak basılan "Anadolu'nun Taksim Planı (Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde) isimli eser olduğu görülmektedir. Bu eserin çevirisi Babaeskili Hüseyin Rahmi tarafından 1926 yılında Osmanlı Türkçesine orijinali Rusça'dan çevrilmiştir. Eserin künye sayfasında şu bilgiler yer almaktadır: "*Cihan Harbi esnasında Avrupa Hükümetleriyle Türkiye. Anadolu'nun Taksimi. Eski Rus Hariciye Nezareti'nin Mahrem Dosyalarından istihrac edilen Mahumatla yazılmıştır. E.E. Adamof'un Riyaseti tahririyesi altında. Hariciye halk*

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı Meselesi

komiserliğinin arzusuyla tab edilmiştir. Şûralar ittihadı cumhuriyeti hariciye halk komiserliği neşriyatından Türkçeye çeviren: Harbiye Kaimmakamı Babaeskili Hüseyin Rahmi. Moskova 1924. İstanbul 1927¹. Bu eser Kaynak Yayınları tarafından dört defa basılmıştır. İçerisinde yer verilen belgelerin tam olarak bir fon kodunu belirtmemekle birlikte aşağıda üzerinde duracağımız, İngiltere’nin cevap verdiği ve cevap verirken atf yaptığı Rusya kaynaklarından gelen bilgiler ile tutarlıdır. Bu kitaptaki belgeler de Cemal Paşa ile böyle bir “ihnet” kalkışması için pazarlık yapılmasına dair İstanbul’daki Ermeni bilgi kaynaklarından gelen teklifi anlatarak başlamaktadır. Kısacası bu eserdeki Rus gizli belgeleri ile İngiliz belgeleri arasındaki yazışma trafiği anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Tüm bunları bir araya getirdiğimizde söz konusu yazışmaların Bükreş’teki Rus elçiliği eliyle Petrograd ve oradan İngiltere, Fransa temsilciliklerine yazıldığı buradan gelen cevapların da ihtiyatlı ve çok da mantıklı görülmeyen bir girişim olduğunu ortaya koymaktadır. Cemal Paşa’nın böyle bir hareketi yapmasının zayıf, muhtemelen bir kandırmaca olduğu bu nedenle ihtiyatlı olunması gerektiği tekrarlanmaktadır². Bu iddianın Türkçe literatürde en yaygın etkiye sahip taşıyıcısı ise Yusuf Hikmet Bayur’un Türk İnkılabı Tarihi isimli eseri olduğu görülmektedir. Bu noktada şaşırtıcı olan ise Bayur’un çalışmasına Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı girişimi olarak geçen iddiaların şüphe şerhi olmaksızın alıntılanmasıdır. Bayur eserinde bu dedikodunun ortalıkta dolandığını söylemekte ve ilk olarak Rusya’nın bu meseleye olumlu baktığını ancak Şerif Hüseyin’e verilmesi düşünülen bölgeler de söz konusu pazarlıkla iç içe olduğu için diğer İtilaf Devletlerinin buna sıcak bakmadıklarını yazmaktadır³. Konuyu çalışmasında tartışan Bayur, Rusya tarafından başlatılan yazışma sürecinin “bir ihtimal” umuduyla başlatılan girişimden ibaret olduğunu düşünmektedir⁴. Türkçe literatüre bakıldığında savaşın sonra yazılan bazı Türkçe “popüler” tarih anlatılarında Cemal Paşa ile ilgili bu iddianın aktarıldığı görülmektedir. Bu noktada içeriği hakkında pek çok şüpheyi hatırlamak kaydıyla Cemal Kutay’ın “Üç Paşalar” eserinde dile getirildiği belirtilmelidir. Anlatımı dikkate değer biçimde yukarıdaki belgelerin akışı ile senkronizedir. Buna göre Almanya ile savaşa girilmesinden ötürü kızgın olan Cemal Paşa bir hükümet darbesine hazırlanmış önce “Fransızlar namına çalışan Suriyeli bazı şahsiyetlere, hükümet darbesi için “şartlar” ileri sürmüştür. Rus Hariciye Nazırı Sazanov Paris, Londra ve Roma’daki büyükelçiliklere şartları sıralayan telgrafi 23 Teşrin-i evvel 1915’te çekmişti. Bu plan Müttefiklerin Cemal Paşa’nın bu işi başaramayacağına kanaat getirmeleri nedeniyle vazgeçilmişti⁵. Dahası Osmanlı Devleti’nin sonu ile Cumhuriyetin kuruluşu ve modernleşme sürecini ele alan bilindik bazı eserlerde Cemal Paşa imajı son derece otoriter olarak yinelendi. Bu gerçekliğin dışında bir kurgu değildi ancak Cemal Paşa’yı merkezi otoriteye kafa tutabilecek bir imaj olarak görmek noktasında bir yakıştırmaya müsait bir portre haline getiriyordu. Örneğin Bernard Lewis Cemal Paşa için “askeri konularda yüksek mesleki yetkinliğe,

¹ Adamof 1972.

² Adamof 1972, s. 222-236.

³ Bayur 1991, C. III-Kısım II, s. 126-127.

⁴ Bayur 1991, C. III-Kısım III, s. 224-235.

⁵ Kutay, 1964, s. 243, 244.

kişisel otorite ve sorumluluğa sahip ve hizmet ettiği amaç için gerekli gördüğünde soğuk, fanatik bir acımasızlığı olan bir adam olarak biliniyordu” demektedir. Lewis’in bu eseri gerek yazıldığı dönemde gerek sonrasında onlarca farklı dile çevrildi ve bir başvuru eseri oldu⁶. Diğer taraftan Cemal Paşa’nın Cemal Paşa Camii, Cemal Paşa Meydanı şeklinde isimlendirilen imar faaliyetleri onun “ikinci Selahaddin” olarak tanımlanması, Cemal Paşa’yı bölgede mutlak ve tartışmasız otorite olarak konumlandırırken, bu strateji, Osmanlı Devleti’nin otoritesini Suriye’de yeniden tesis etmeyi ve ironik olarak, Cemal Paşa’nın devlet önderliğindeki Osmanlılaşma ve Pan-İslam propagandasına olumsuz etki yapmış görünmektedir⁷. Cemal Paşa’nın imar faaliyetlerini bölgenin Osmanlı Devleti’ne sadakatini kuvvetlendirmek ve makbul vatandaş yaratma çabasının bir parçası olarak yorumlayan Çiçek, Cemal Paşa’nın hakkında “krallık” girişimi ile ilgili spekülasyonları çalışmasının odağı olarak görmemiş fakat Suriye’de özellikle kentlerden başlayarak Suriye taşrasına da uzanan imar faaliyetleri hakkında onun kendisini “*modern Suriye’nin kurucusu olarak bilinmeye*” yönelik girişim olarak nitelendirmektedir⁸.

Bölgedeki gelişmelere birinci derecede yakın olup anılarını yazan ve bu tip dedikoduları sevdiği, yazdığı hatıratın anlaşılabilir T.E. Lawrence da Cemal Paşa’nın “Suriye Krallığı” iddialarından söz etmez. O da genel bilgileri yani Cemal Paşa’nın sert tutumu, Fransız Konsolosluğunda yapılan arama ile ilgili bilgileri spekülasyon ve kendisine has anlatımla tekrar eder⁹. Arap isyanı hakkında yazılan öncül çalışmasında Antonius’un da Cemal Paşa hakkında oryantalist bir bakış açısıyla “kana susamış” bir Cemal Paşa imajı çizmesine rağmen Suriye Krallığı girişiminden bahsetmediği görülür¹⁰. Kudüs’te tarafsız ülke elçisi olmasının avantajıyla Cemal Paşa’nın yönetimine yakından tanıklık eden İspanyol konsolos Ballobar’ın günlükleri Cemal Paşa’nın Suriye’de Vali olarak bulunduğu dönemi anlamak için önemli bir kaynaktır ve o da pek çok detaya yer verdiği bu günlük-hatıratında Cemal Paşa’nın “krallık” girişimine dair bir dedikodu-duyumdan söz etmez¹¹. Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı ile ilgili Batılı kaynaklar bu iddiayı Barışa Son Veren Barış (The Peace end of the All Peace) adlı eserinden çok defa alıntılanmıştır. Ancak David Fromkin kaynağa dayandırmaksızın Cemal Paşa ile ilgili iddiaları aktarması ve hiçbir şüpheye yer vermeden hakikatin kendisiymiş gibi vermesi nedeniyle dikkate alınması güçtür¹². Bu konuda basım tarihi daha eski eserlerin bulunduğu da belirtilmelidir¹³.

İttihat ve Terakki’nin yapısı ve I. Dünya Savaşı hakkında yaptığı dikkat çekici çalışmada Feroz Ahmad, Cemal Paşa hakkında Suriye krallığı iddialarını İtilaf devletlerinin propagandası olarak ve gerçeklikten uzak bir iddia olarak

⁶ Lewis 1961, s. 226.

⁷ Theunissen 2016, s.226.

⁸ Çiçek 2020, s. 320-321.

⁹ Lawrence, 1991, s. 42.

¹⁰ Antonius 2021.

¹¹ Ballobar 2011.

¹² Fromkin 2008, s. 174-175.

¹³ Weber 1970, s. 153-154. William Hale bu iddiayı Weber’e atf yaparak kullandı; Hale 2012, s. 28.

yorumlamaktadır. Dahası Cemal Paşa’nın triumviranın bir parçası olamayacağını zira 1914-1917 arasında İstanbul’da bulunmadığını, İttihatçı valilerden birisi olan Cemal Paşa’nın orduda popüler bir imaj olması dışında farkı olmadığını yazmaktadır¹⁴. Ahmad bu fikrini önceki çalışmasında “Miralay (albay) Ahmet Cemal Bey (1872-1922) Adana’ya vali olarak atandı. Cemal, önde gelen bir İttihatçı subaydı; Enver (1881-1922) ve Talat’la (1874-1921) birlikte, ileriki yıllarda ülkenin iç ve dış politikasını yönlendiren “üçlü”den biri oldu” şeklinde ifade etmişti. Ahmad bu iki çalışması arasında geçen zaman içerisinde bu üçlünün yönetim şeklinin bir triumviradan daha farklı bir anlam taşıdığına kanaat getirmiş olmalıdır¹⁵. Araplarla ilgili önemli çalışmaları kaleme alan Kayalı’nın Cemal Paşa hakkındaki tespitleri de onun üzerine yapışan bu spekülasyonlar için nasıl bir imaj oluştuğunu anlamaya yardımcı olabilir. Kayalı Cemal Paşa için “*Cemal, İTC’nin kritik askeri-idari görevlere düzenli olarak atanan en önemli adamıydı ve bu görevlerde, üst düzey İTC liderlerinden biri olarak sahip olduğu aura, düzeni yeniden tesis etme ve devlet politikasını yürütme konusunda olağanüstü ve sıklıkla hukuk dışı eylemler uygulama konusunda etkin bir özgürlük sağlıyordu.*” demektedir.¹⁶ Araplarla olan ilişkilere dair öncül çalışmasında ise Cemal Paşa hakkındaki spekülasyonların gerçeklikten uzak olduğunu teyit eder¹⁷. Öyle görünüyor ki Cemal Paşa için Suriye Kralı olma ihtimali pek çok parçanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş ve dışarıdan bakınca iğreti durmayan bir imaj gibidir. Ne de olsa debdebeden hoşlanan Cemal Paşa, Suriye’de bulunduğu günlerde gittiği meclislerde kendisi için kasideler, şiirler okunan bir kişidir. Yüzüne okunan

“Cemal menkıbetpîrâ! Sezâ-yı hamd ü şükranısız,

Lisân-ı hâlik ve mahlûk ile takdise şâyânsın.

Bütün azim ve metânetle, kemâl-i hüsn-i niyetle,

Fedakârî-i mülk ve millet ve dîne şitâbsın.”¹⁸ mısralarının muhatabı Cemal Paşa Suriye Kralı olmayı istiyor olabilir miydi? Ya da böyle bir teklif, eğer şartlar uygun ilerlerse merkezi otoriteyi sarsacak bir kalkışmanın başlangıcı olabilir miydi? Tüm bu literatürü de dikkate alarak Birinci Dünya Harbi arifesinden başlayarak Suriye Krallığı iddialarının nasıl ortaya çıkmış olabileceğini, gerçeklikle olan bağını irdelemekte fayda vardır.

Birinci Dünya Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti- İngiltere Eksenli Gelişmelerde Cemal Paşa

Osmanlı Devleti’nin son yıllarına şahitlik edip devlet yönetiminde etkin olan isimler gerek I. Dünya Savaşı devam ederken gerekse savaştan sonra ve yıllardır devam eden akademik çalışmalarla irdelenmeye devam etmektedir. Özellikle önemli yetki sahipleri bu sorgulamada başlıca aktörlerdir. Cemal Paşa bu anlamda oldukça tartışmalı

¹⁴ Ahmad 2020, s. 140.

¹⁵ Ahmad 2007, s. 58.

¹⁶ Kayalı 2021, s. 36.

¹⁷ Kayalı 2000, s. 140.

¹⁸ el Ubeydi 2018, s. 75.

bir imajdır¹⁹. Hakkında yapılan akademik araştırmalar bu durumu teyit etmektedir. Dahası “büyük Cemal” diye betimlenen Türklerin Cemal Paşa’sı için Araplar arasında “el-Saffah” (kan dökən)²⁰, “el gaddar”²¹ sıfatları yakıştırılmış, Batı literatürü çok defa Enver, Talat ve Cemal paşaları “triumvirate”, “triumvir” (üçlü tiran) olarak isimlendirmiştir²². Oysaki üç önemli isim arasında olaylara yaklaşım ve yorumlama açısından derin farklılıklar olduğu daha spesifik çalışmalarda tespit edilmiştir²³.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Bahriye Nazırı olarak görev yapan Cemal Paşa, savaşın başladığı günlerde Almanlarla yapılan ittifak anlaşmasının da baskısıyla savaşa bir an önce girmeleri için etki altında tutulduklarından söz etmektedir. Yine aynı günlerde İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi L. Mallet tarafından İstanbul’daki devlet ricali sık sık ziyaret edilmekte ve tarafsız bir Osmanlı Devleti’nin temini için çaba sarf edilmekteydi²⁴. Bu bağlamda Cemal Paşa’yı da ziyaret eden Büyükelçi Mallet ile görüşmesinde Enver Paşa’nın Almanlar tarafından tamamıyla etki altına alınmış olduğunu söylemiş pek yakın bir zamanda Alman zabitleriyle Goeben ve Breslau vasıtasıyla harp ilanını gerektirecek bir hadise çıkaracaklarını Cemal Paşa’ya bildirmişti. Cemal Paşa buna karşılık hükümette tarafsız kalınması fikrinin ağır bastığını belirtmiş de Büyükelçi Mallet ısrarla Alman entrikalarının gücüne vurgu yapmış ve gerekirse Almanların hükümet darbesi yaparak kendisini (Cemal Paşa’yı) hapsedirebileceğini söyleyerek karşı gelmişti. Cemal Paşa elçinin bu ısrarı karşısında nasıl bir tavır takındığını ve nasıl cevap verdiğini şu şekilde açıklamaktadır: “*Pek safça bulduğum bu sözlere karşı yine safça cevap vermiş olmak için, gülererek dedim ki, öyle bir şey hissettiğim anda, alacağım tedbiri ben çoktan düşündüm. O zaman Bahriye Nazırı sıfatıyla Çanakkale’yi İngiliz ve Fransız donanmasına açar, ihtilal halinde bulunan donanmanın tepelenmesini ona havale ederim*”²⁵. Cemal Paşa, bu biraz diplomatik tehdit ve bir Osmanlı subayı olarak kudretini göstermek istercesine sarf edilen sözlerinin İngiliz elçisi tarafından dikkate alındığı ve merkeze iletildiğini kendisinin de Mavi Kitap’dan öğrendiğinden söz etmektedir²⁶. Burada Cemal Paşa’nın “Mavi Kitap” olarak sözünü ettiği Arnold Toynbee ve James Bryce’in düzenlemesini yaptığı ve Ermeni tehcirini konu alan eser²⁷ değildir. Zira bu eserde Ermeni tehciri türlü görgü tanıkları ve o dönemde Osmanlı topraklarında görev yapan bazı Amerikan yardım çalışanlarının ifadelerinden yola çıkılarak bolca ajitasyon yapılmakla beraber Cemal Paşa ile büyükelçi Mallet arasındaki bu diyalogdan söz edilmemektedir. Büyük

¹⁹ Hayatı bir doktora tezi olarak çalışmış ve yayınlanmıştır; Artuç 2019.

²⁰ Rogan 2009, s. 178.

²¹ Polat 2015, s. 322.

²² Rogan 2015, s. 20.

²³ Çiçek 2015, s. 9-36.

²⁴ Aksakal 2010, s. 96-97.

²⁵ Cemal Paşa 2006, s. 152-153. Almanlarca paralize edilmiş bir Bahriye Nazırı olmadığı Rus limanlarının bombardımanının bombardımanını “*Rusların asırlardan beri, İngilizlerin şu son dönemlerde mahvımıza müteveccih mesaisi göz önüne getirilince be-hadis olan bu hal-i cedidi memleket için aynı bir nimet telakki ediyorum*” diye yazmıştı. Aksakal 2010, s. 25.

²⁶ Cemal Paşa 2006, s.153.

²⁷ The Treatment of Armenians 1916.

ihtimalle sözü edilen Mavi Kitap, Amerikan büyükelçisi Henry Morgenthau’nun (1856-1946)anırları olmalıdır. Zira Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau anılarında Cemal Paşa hakkında benzer ifadeler yer verir. Öyle ki, Cemal Paşa’nın Talat ve Enver Paşa’nın aksine sert ve sert olduğu kadar diğer ikisinden farklı olarak bunu gizleyen hiçbir çabası olmayan tam bir Pantürkist olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Hatta İmparatorluğun tüm unsurlarını -Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Kafkasyalı- Türk olarak tanımladığından söz etmekteydi. Amerikan Büyükelçisi, Cemal Paşa’nın “*kişisel hırsı nedeniyle Enver ve Talat ile sık sık anlaşmazlığa düştüğünü*” hatta defalarca her ikisinin de Cemal Paşa’yı kontrol edemediklerini söylediklerini duyduğunu yazmaktadır. Bu nedenle Cemal Paşa’nın IV. Ordu Kumandanlığı’na görevlendirilmesinden her ikisinin de memnun olduklarını hatta gerçek manada zaten Süveyş Kanalı’nı ele geçirmesinin yahut İngilizleri Mısır’dan çıkarmasının kendisinden beklenmediğini yazmaktadır. Hatta Cemal Paşa’nın Suriye’ye gitmesinden Enver ve Talat Paşaların oldukça memnun olduklarını zira Bahriye Nazırı olarak Osmanlı Bahriyesi’nde görev yapması gerekirken Sina ve Suriye’nin “yakıcı kumlarına” bir bahaneyle gönderilmesinin nedeninin onun merkezden uzak tutulmak istenmesi olduğunu anlatır²⁸. Cemal Paşa’nın kendi anılarında sözünü ettiği ifadelerin kaynağının bunlar olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan Cemal Paşa, Rus Sefiri Mösyö de Giers’e (Nicholas Giers) “*Alman mürettebatını Goeben ve Breslau gemilerinden çıkaracağına dair*” teminat ve hatta şeref sözü verdiği yönündeki haberlerin ya sefirin tam anlamıyla yalanı yahut “*amirlerine hoş görünmek üzere*” söylediği sözler olarak yorumlanabileceğini belirtir. Zira kendisinin “*namus sözüne*” dayanan herhangi bir teminat vermek zorunluluğu olmadığı gibi mecburiyet olmadıkça beyanda bulunmayan bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir²⁹.

Daha Osmanlı Devleti’nin savaşa dahil olmadığı bu günlerde İngiltere ve Rusya sefirlerinin Cemal Paşa hakkında merkezle bu minvalde kurdukları diyaloglar savaşın ilerleyen dönemlerinde (Osmanlı Devleti’nin savaşa girişiyle birlikte) oldukça ilginç iddiaların ortaya atılmasına zemin hazırlayacaktır. Cemal Paşa’nın İngilizlerle merkezin bilgisi olmadan gayri hukuki biçimde görüşmek yahut daha da ileri giderek Osmanlı merkezi yönetimi aleyhinde İngilizlerle anlaşma yapmaya yanaşacağına dair iddialar savaşın kritik bir döneminde ortaya atılmıştır. Bu ve buna benzer iddiaların izlerini İngiliz diplomatik yazışmalarında görmek mümkünse de bu belgelerin bazı akademik çalışmalarda hiçbir tenkide tabi tutulmaksızın salt gerçekmiş gibi kabul edildiği de olmuştur³⁰.

²⁸ Morgenthau 1919, s.171-175.

²⁹ Cemal Paşa 2006, s. 153.

³⁰ Burak 2004, s. 148. Yazar İngiliz yazışmaları arasında çıkan belgenin bir kısmını görmüş, tahlil etmemiş, İngiliz Lord unvanını bir makam gibi yorumlamış ve “İngiltere Lorduna” (-ki İngiltere Lordu diye bir kavram yoktur) görüş almak için gönderilen bu iddiaların doğruluğunu kabul etmiştir. Tahlil ve tenkit ve dahası İngilizce unvan-makam konusunda yetersiz bir bilgiyle konuya yaklaşan yazar, Cemal Paşa’nın İngilizlerle anlaşmaya çalışan bir üst düzey görevli hatta devletin en önemli isimlerinden birisi olduğunu tespit etmektedir. Benzer bir genel kabulü Kevorkian’ın eserinde de görmek mümkündür. Bkz: Kévorkian, 2011, s. 683-684.

IV. Ordu Kumandanlığı Döneminde Hakkında Yapılan Spekülasyonlar ve Sebepleri

Cemal Paşa Enver Paşa'nın teklifini kabul ettiğinde çok geniş bir yetki ve görev-sorumluluk alanını da kabul etmiş oluyordu. IV. Ordu Komutanı ve Suriye ve Arabistan Genel Valisi olarak son derece geniş bir etki ve yetki sahası uhdesine verilmişti. IV. Ordu, 8 tümene ayrılmıştı. Cemal Paşa savaş başladığında II. Ordu Kumandanlığı ve Bahriye Nâzırlığı görevlerini yürütüyordu. Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanlığı yanında Suriye ve Arabistan Valiliği de uhdesine verilmişti. Cemal Paşa beraberinde II. Ordu Kurmay Başkanı Albay Fon Frankenberg (Werner von Frankenberg und Proschlitz) Kurmay Yarbay Ali Fuad (Erden), Kurmay Binbaşı Refet (Bele) ile Şam'a hareket etmişti³¹. Cemal Paşa IV. Ordu Kumandanlığı'na atanmasından sonra İngilizlerin yerel ajanlar, duyumlar ve diğer tüm haber kaynakları vasıtasıyla sıkı gözlemi altına girmişti. Hatta onun bu göreve atanmasıyla ilgili çeşitli spekülasyonlar da yapılmıştır. Öyle ki, Cemal Paşa'nın bu tayinden hoşnut olmadığı ve İstanbul üzerine yürümeye hazır olduğu bilgisi Sofya'nın İngiltere büyükelçisi Bax- Ironside tarafından bildiriliyordu³². Oysaki harbin başlamasından evvel Mısır üzerine bir sefer yapılması düşünceleri akıllardayken bu harekete büyük ümit bağlandığı biliniyordu. Harbe girişle birlikte Mısır üzerine yapılacak bir sefere Cemal Paşa'nın atanması tesadüf değil, beklentinin büyük olmasından kaynaklanıyordu. Dahası düşünülenin aksine Cemal Paşa ve karargâhı da bu fikre heyecanla bağlıydı³³. Diğer yandan Cemal Paşa'nın anılarında bu atamadan duyulan bir hoşnutsuzluğa yahut serzenişe rastlamak mümkün değildir. Cemal Paşa'yı Roma'da üçlü idare tarzını seçen ve bu ittifakın bozulmasıyla Roma'da iç savaşın çıkmasında etkili olan Mark Antony'e benzetilen Amerikan elçisi Morgenthau'nun Cemal Paşa hakkındaki görüşleri bu anlamda tutarsız görünmektedir.

Diğer yandan Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanı ve Suriye ve Arabistan Umum Kumandanlığı göreviyle bölgede bulunduğu sürede de hakkında pek çok iddianın İngiliz makamları arasında yazışmalara konu edildiği anlaşılmaktadır. Bu iddialar Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri McMahon ile Dışişleri Bakanlığı arasında görüş alışverişinde bulunulmasına yol açmıştır. McMahon'un 6 Eylül 1915'de Atina'daki İngiliz elçisi Elliot'dan aldığı bilgiye göre Cemal Paşa'nın merkez ile arasında sorunlar vardı. Bu nedenle güvenilir bir ajan seçilerek Cemal Paşa ile görüşmek üzere Suriye'ye gönderilebileceğini düşünen Elliot'un bildirdiğine göre, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı İstihbarat Bölümü'nden Mr. Eady bu kişiyi ayarlayabileceğini vaat etmişti. Öyle ki, bu kişinin iyi bir bahane ile Paşaya mesajı iletebileceği düşünülmekteydi³⁴. İlerleyen günlerde buna benzer bir başka iddia daha gündeme gelmiştir. Bu defa fikir, İngiliz makamları arasında bir gazete haberinden yola çıkarak paylaşılmıştır. Buna göre Evening Standart ve St.James Gazette'de çıkan "Türk İsyanı- Enver Paşa'ya Karşı İntikam Eylemi [Turkish Revolt- Act of Vengeance Against Enver Pasha] başlıklı haberde yine Atina kaynaklı alınan duyumlara nazaran

³¹ Polat 2021, s. 49-50.

³² TNA, FO, 371/2146, 82045, 16 Aralık 1914, Bax-Ironside'dan Dışişleri Bakanlığı'na.

³³ Çiçek 2016, s. 43.

³⁴ TNA, FO, 371/2490, 126549/500, 6 Eylül 1915, McMahon'dan Dışişleri Bakanlığı'na.

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı Meselesi

Cemal Paşa’nın Suriye’deki Dürzi kabileleri Enver Paşa’ya karşı bir isyan için teşvik ettiğinden ve Cemal Paşa’nın İstanbul’dan uzaklaştırılmak için görevlendirilmesinden dolayı bu hareketi yaptığından söz edilmekteyse de haberin doğrulanmadığı ekleniyordu³⁵. Ayrıca Dışişleri Bakanlığında el yazısıyla yazılmış bir mektupta bu duyumun “büyük ihtimalle doğru olmadığı” belirtiliyordu³⁶. Bu kanaat aslında Dürziler ile Cemal Paşa arasındaki ilişkilerin İngiliz istihbaratı tarafından algılanış ve yorumlanış farklılığından kaynaklanıyordu. Zira Cemal Paşa anılarında da belirttiği gibi, Dürzi kabilelerinin isyanından çekindiği için onların sadakatini elde tutmak için oldukça savaşçı bir karakteri olan bu millete karşı hoşgörülü davranıyordu. Bu durumu anılarında yazmaktadır: “*Fakat Cebel-i Dürüz’un ihtilalinden cidden çekinirdim, bunun olmaması için daima tedbir alırdım...*”³⁷. Kendi anılarındaki bu ifadeler bir yana Dürzilerin gönüllerinin hoş tutulmasına çabaladığı bu dönemdeki yazışmalara da yansımaktadır. Cemal Paşa 1916 yılı Şubat ayında “*Dürzi meşayihzadelerinden...*” bazılarının İstanbul’a gönderildiğini bunların “*tahsil ve terbiyelerini temin buyurulmasını*” rica ettiğini yazıyordu. Mesele bir ordu kumandanının gündemi olacak kadar önemli görülüyordu. Dahası “*talebenin esvaplarını, iç çamaşırlarını temin etmemiş*” olduğunu hatırlatıyor, her ay ordu tarafından gönderilmek üzere kendilerine haftada ne kadar harçlık lazım olduğunu da soruyordu.³⁸ Savaşın devam ettiği günlerde Dürzi ileri gelenlerinden bazılarının evlatlarının eğitimleri için Maarif Nezareti’ne bizzat yazan Cemal Paşa’ya nezaret de konu hakkındaki cevap vermişti. Dürzi gençlere gerekli ihtimamın gösterildiği ve bunlardan otuz kişiden on dördünün İstanbul Sultanisi’ne on üçünün Nişantaşı Sultanisi’ne ve bir dereceye kadar Fransızcaya vakıf olan üç Dürzi öğrencinin de Galatasaray Sultanisi’ne kabul edildiği bildirilmişti³⁹. Cemal Paşa’nın Dürzi şeyhlerinin evlatlarının eğitimine yakın ilgisi sadakatın devamlılığı için bir çabaydı. Bu sempatik girişimler bölgedeki merkezi otoritenin ve aslında kendi otoritesinin kuvvetlendirilmesine hizmet eden araçlardı⁴⁰.

Dürzilerle ilgili durumu bu şekilde açıkladıktan sonra Cemal Paşa’nın İngilizlerle ilişkisinden bahseden yazışmaları irdelemeye devam edelim. Bu konuda dikkat çeken bir diğer belge ise Dışişleri Bakanı Edward Grey tarafından İngiliz kabinesine sunulmuştu. Belgede Cemal Paşa hakkında “oldukça mahrem” bilgiler İngiltere’deki Rus Büyükelçiliğine, Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilmişti. Ancak bu “oldukça mahrem” olduğu iddia edilen bilgilerin kaynağının İstanbul’daki Ermeni Cemaati olması dikkat çekicidir. Bu ilginç istihbarata göre Cemal Paşa Merkezi Hükümete ve Almanlara karşı açık bir isyana, ileri sürdüğü bazı şartların İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesi durumunda girişecekti. Buna göre yedi maddede toplanan şartlar oldukça ilginç ve bazı dedikoduların temel alınarak oluşturulmuş

³⁵ TNA, FO, 371/2492, 175640, 22 Kasım 1915. (Gazete kupürünün yanına düşülen nottan bu haberin 17 Kasım 1915 tarihli olduğunu anlıyoruz)

³⁶ TNA, FO, 371/2492, 175540/19 Kasım 1915.

³⁷ Cemal Paşa 2006, s. 253.

³⁸ BOA, MF.MKT., 1221-61, 22.9.1332 (5 Ekim 1916)

³⁹ Aynı Belge, Lef. 2, 1 Kanun-ı evvel 1332 (14 Aralık 1916)

⁴⁰ Çiçek 2020, s. 164-174.

izlenimi vermekteydi. Cemal Paşa'nın "isyani" için ilk şart, İtilaf güçlerinin Osmanlı Asyasının bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti etmesidir. Burada Osmanlı Asyasından kastedilenin Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan, Ermenistan (Kilikya ve Kürd yerleşim alanı dahil) olduğu da açıklanmaktadır. Bu bölgelerin "Sultanın" yönetiminde olduğu kabul edilmelidir. İkinci olarak Cemal Paşa'nın babadan en büyük oğla geçen irsiyet hükmüyle sultan ilan edilmesidir. Üçüncü şart olarak Cemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nin düşmüş olduğunu ve Sultanın Alman esiri olarak tahttan indirildiğini ilan ederek onlara karşı mücadeleye girişeceğini tespitidir. Buna karşılık dördüncü şart ise İtilaf güçlerinin Cemal Paşa'nın İstanbul'a karşı ilerlemesi esnasında İtilaf güçlerince silah, cephane ve iaşe olarak desteklenmesidir. Diğer yandan beşinci şart olarak Cemal Paşa, savaş sonunda İtilaf güçleri tarafından finansal olarak desteklenmesinin kabul edilmesini istemektedir. Oldukça ilginç olan altıncı madde ise Cemal Paşa'nın "Boğazların ve İstanbul'un kaybını kabul ettiği"dir. Yedinci şart ise Cemal Paşa'nın Ermenilerin güvenliği ile ilgili tüm sorumluluğu üzerine alması ve savaş sonuna kadar onların yiyecek ihtiyacını temin edeceği kabul etmesidir"⁴¹.

Kurgulanan maddelerin ortaya koyduğu Cemal Paşa yönetimindeki bu imparatorluğun Rusya'nın güdümünde bir yapısı olacağı açıkça görülmektedir. Buradan hareketle Cemal Paşa hakkındaki bu iddiaların Ruslar tarafından dolaşıma sokulmuş olması ihtimali yüksek görünmektedir. Maddelerin arkasından da Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un fikrine yer verilmektedir. Buna göre Sergey Sazonov, Cemal Paşa'nın merkezi otoriteye karşı girişeceği böylesine bir hareketin başarısız olması durumunda dahi Osmanlı'da meydana gelecek bir iç karışıklığın İtilaf güçlerinin amaçlarına hizmet edebileceğini bu nedenle Cemal Paşa ile gizli görüşme girişimlerinde bulunulmasını ve bunun için de güvenilir Ermeni ajanlar kullanılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir⁴². Konu Londra'daki Rus büyükelçisi Alexander von Benckendorff tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı'na yeniden sorulmuştur. Edward Grey Rusya'daki İngiliz büyükelçisi Buchanan'a Cemal Paşa'nın "Türlere karşı isyanını desteklemek hususunda görüşlerini soran Benckendorff'a şu cevabı verdiğini yazıyordu: "Bugün Kont Benckendorff'a bundan pek bir şey çıkacağını düşünmediğimizi ama buna değdiği için cesaretlendirmek istediğimizi söyledim. Yapacak sadece iki seçeneğim vardı. Basra'yı işgal ettikten sonra, Hindistan valisinin Basra'nın hiçbir koşulda Türlere geri verilmeyeceğine dair bir kamu duyurusu yayınladığını öğrendim. İnaniyorum ki, onu kendimize saklayacağımızı kesin olarak belirtmedik, belli koşullar altında bir Arap devletine dahil olma ihtimalini de dışlamadık; ama Türkiye'ye geri veremedik. İkinci ihtiyatım, Arapların tekliflerine cevaben, onlara Türlere ayrılmış müttefiklerin saflarında yer alırlarsa bağımsız bir Arap Devletini destekleyeceğimize söz vermiştik. Buna elbette Arabistan ve Kutsal Yerler de dahildir ama Suriye sınırları hakkında henüz kesin bir şey söyleyememiştik, çünkü bu Fransızları ilgilendiren bir konuydu. Ancak Cemal'in hareketinin başarı şansı olacaksa, Arapları kendi tarafına çekmeli ve onlarla bir anlaşma yapmalıdır. Eğer bunu yaparsa, Araplara verdiğimiz sözler, kendilerinin isteyerek kabul ettikleri her şey onun tarafından yerine getirilir. Kont Bencendorff'a özellikle Suriye konusunda Fransız

⁴¹ TNA, CAB, 37/139/63, 29 Aralık 1915.

⁴² TNA, CAB, 37/139/63, 29 Aralık 1915.

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı Meselesi

Hükümetine danışmak gerektiğini tembihledim”⁴³. Bu konu hakkında İngiliz makamları 1916 yılı başı itibariyle fikir alışverişinde bulunmaya devam etti. Hindistan Bakanlığı 10 Ocak 1916’da Dışişleri Bakanlığı’na bir yazı gönderdi. Bu yazıda Basra’dan aldıkları bir istihbaratı kastederek Cemal Paşa’nın Suriye’de gerçekleştirilen Arap ileri gelenlerine yönelik yargılama ve idam kararları nedeniyle Arapları kendi yanına çekmesi ihtimalinin düşük olduğu belirtiliyordu. Dahası Hindistan Bakanlığı bu girişimin nedenini tespit etmekteydi: “*Bu telgrafın a paragrafında yer alan bilgiler doğrusya ve özünde ihtimal dışı değilse, Cemal Paşa’nın Arapları bir Asya Türk İmparatorluğu’nun kurulması için bu planı kabul etmeye ikna etmekte başarılı olması pek hoş karşılanmaz. Gerçekten; ciddi bir niyetle yapılmadığı, Cemal Paşa’nın tekliflerinin yalnızca Majestelerinin Hükümeti ile Araplar arasında şüphe uyandırmak amacıyla yapıldığı görüşüne biraz renk katılıyor*”⁴⁴. Bu yazının a bendinde belirtilen durumun ne olduğu da yazının eki olarak nitelendirilebilecek bir kısımda açıklanmıştı. Buna göre 11 Ağustos 1915’te Şam’ı tutuklanma korkusuyla terk eden bir doktor, Cemal Paşa’nın emriyle 10’dan fazla “Genç Arap” [Young Arabs] asıldığını söylemişti⁴⁵. Daha önce de belirtildiği üzere konu Suriye’yi ilgilendirdiği için Fransa’nın görüşü sorulmuştu. Edward Grey adına Fransa’nın Cemal Paşa’nın “girişimine” dair görüşleri, destekleri olup olmayacağı Cambon’a sorulmuştu. Bu metinde Suriye’deki Fransız çıkarları ve nüfuz bölgesi olarak görülmesine vurgu yapılıyordu⁴⁶. Konu Fransız müttefiklerden de girişim yapılmasına dair bir ilgi görmemişti. Diğer taraftan İngiliz ve Rus müttefikler arasında süregelen bu bilgi alışverişi ve Cemal Paşa hakkında ortaya atılan iddialardan Osmanlı Hariciyesi de haberdar olmuştu. Cenevre’den Ziya Bey, Cemal Paşa’nın “Hükümete karşı bir isyan” planladığını yönünde aldığı duyumları Dışişleri Nazırı Halil Paşa’ya bildiriyordu⁴⁷. Bu bildirim İngiltere ile Rusya arasında fikir alışverişinin devam ettiği günlere denk gelmesi açısından oldukça erken bir duyumdur.

Cemal Paşa hakkında ileri sürülen bu iddialar ilk başta ilginç gibi görünse de aslında dönemin konjonktürü göz önüne alındığında tamamen kurgu ürünü olmadığı, bazı gelişmelerin yorumlanmasıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Görev yaptığı dönemde Suriye’de Cemal Paşa hakkında Araplar el-Kevkeb gazetesinde⁴⁸ “*el-Hükümet el-İttihâdiyye el-Cemaliyye*” (İttihat Terakki Cemal Hükümeti) demekteydi⁴⁹. Bu yakıştırılmaların da kendiliğinden ortaya çıktığı düşünülemez. Şimdi Cemal Paşa ve etrafında şekillenen gelişmelerin bu iddiaları nasıl beslemiş olabileceği üzerinde duralım. Öncelikle savaşın fiili idaresi elinde olan Enver Paşa ile ilişkilerine yakından bakıldığında Cemal Paşa ile Enver Paşa ile aralarında belli bazı sürtüşmeler olduğu görülmektedir. Aralarındaki uyumsuzlukları IV. Ordu Erkan-ı Harbiyesi olan Ali Fuad

⁴³ TNA, FO, 371/2767, 209, 30 Aralık 1915, E. Grey’dan G. Buchanan’a.

⁴⁴ TNA, FO, 371/2767, 5824, 10 Ocak 1916, Hindistan Bakanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na.

⁴⁵ TNA, FO, 371/2767, 5824, 10 Ocak 1916, Hindistan Bakanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na.

⁴⁶ TNA, FO, 371/2767, 5824, 14 Ocak 1916, Dışişleri Bakanlığı’ndan M. Cambon’a.

⁴⁷ BOA, HR.SYS., 2289/39, 24 Aralık 1915.

⁴⁸ el-Kevkeb, 23 Safer sene 1335 (19 Aralık 1916).

⁴⁹ Polat 2019, s. 322.

Erden anlatmaktadır. Cemal Paşa'nın halkın sevgisini kazanmaya çalışan bir komutan olmasına rağmen Enver Paşa'nın halk ile kopuk olduğunu, Cemal Paşa'nın Enver Paşa'nın aksine edebiyat ve edebiyatçılarla özellikle genç yazarlarla sıkı bağları olduğunu belirtmektedir. Buraya kadar olan farklar her ne kadar kişilik farklılıkları ise de, Cemal Paşa'nın beraber yola çıktığı Enver Paşa ile kariyer noktasında bazı sürtüşmeleri olduğu da anlaşılmaktadır. Enver Paşa'nın Başkumandan Vekili ve kendisinin ise ordu kumandanı olmasından rahatsızlık duyduğu da en azından dönem dönem dışa vurulmuştur. Cemal Paşa, Enver Paşa'nın yönetici olarak harbin sonunda biteceğine, Talat Paşa'nın ancak iyi bir parti reisi olabileceğine inanmaktaydı. Ali Fuad Erden bu sözlerden Cemal Paşa'nın kendisi için Sadrazamlığı uygun gördüğü sonucunu çıkardığını anılarında yazmaktadır. Hatta Enver Paşa ile aralarında rütbe yükselmesi noktasında bile bir rekabet olduğunu eklemektedir. Enver Paşa Birinci Ferik (Orgeneral) olduğunda o zamana kadar aynı anda terfi eden Cemal Paşa'nın üzülererek kendisine *"Enver Paşa'nın benden önce birinci ferik olmaya hakkı yoktu"* dediğinden söz eder⁵⁰. Ancak yine hemen bu atamanın ertesinde Cemal Paşa'nın Birinci Ferik (Orgeneral) rütbesini -kendisinin arka planını hazırladığı organizasyonun neticesinde- aldığı görülmektedir. Diğer yandan, Cemal Paşa'nın özellikle Suriye halkının gözündeki kudretinin kırılmaması için Enver Paşa'nın ziyareti esnasında askerleri selamlarken onun arkasından yürümediğini yine onun Erkan-ı Harbiyesi sıfatıyla Ali Fuad Erden aktarmaktadır⁵¹. Bazı örneklerini Erden'in verdiği şekliyle Enver Paşa ile Cemal Paşa arasında sert yazışmaların gerçekleştiği ve Cemal Paşa'nın bazı uygulamalardaki yetkisini aşmamasının istendiği, söz konusu sert telgraflara Cemal Paşa'nın da neredeyse benzer sertlikte cevap verdiği görülmektedir⁵². Hatta Cemal Paşa'nın Başkumandanlığı atlayarak Almanlar nezdinde I. Kanal Harekâtına dair ihtiyaçların karşılanması noktasında vuku bulan girişimleri olduğunda, Enver Paşa bu gibi girişimlerin Başkumandanlığın iradesinin zayıflığına yorulacağını, bu gibi isteklerin Başkumandanlık vasıtasıyla yapılması konusunda Cemal Paşa'yı uyarıyordu⁵³. Zeytindağı isimli meşhur kitabında Falih Rıfkı'da (Atay) bazı anlatımlara rastlamak mümkündür. *"O sırada Enver Paşa ve maiyeti gelmişlerdi. Hep birlikte cepheye doğru gittik. Geniş çöl ufukları arasında çadırımızı kurduk. Akşama doğru bilmem ne geçti... Hiç kimse Başkumandanın çadırına yaklaşmıyor. Bizden uzakta iki çadır dargın ve somurtmuş duruyor. Ara sıra bir rüzgâr ikisinden birini kıpırdattığı zaman bir haber gelecek bir vaka olacak diye bekliyoruz. Bir aralık zabitin bilmem kaçınıcı gidişinden sonra Enver'in çadırında bir kıvılcık oldu, çadır bezi dalgalandı, söndü, kabardı ve bu hareket... Cemal Paşa'nın çadırına geçti... Enver ve Cemal Paşalar, karşılıklı, çadırlarından çıktılar, müsavî adımlarla birbirlerine yaklaştılar. Enver Paşa elinde tuttuğu bir kutuyu açtı ve içinden bütün çöl gecesine akseden bir pırıltı çıkardı. Cemal Paşa'nın göğsüne murassa nişanı takılıyordu. Dördüncü Ordu Kumandanı bu nişanın Başkumandan tarafından verildiğini duymuş ve kendisinin unutulmuş olmasına kızmıştı.*

⁵⁰ Erden 2003, s. 284.

⁵¹ Erden 2003, s. 284.

⁵² Erden 2003, s. 286-289.

⁵³ ATASE, K: 162, D: 714, F: 46, B: 1, 6 Şubat 1330 (19 Şubat 1915).

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa'nın Suriye Krallığı Meselesi

Başkumandan telgrafla saraydan bu müsaadeyi aldığından şimdi kendi mücevherini arkadaşı Bahriye Nazırının göğsüne takıyordu. Bütün çadırlarda bir orkestra gibi ahenkli bir sevinç dalgaları vardı. Barışmışlardı. Gazze'den, derin derin top sesleri geliyor. İngiliz güllesi, Osmanlı saltanatının İmparatorluk tacını dövüyor.” Falih Rıfkı diğerlerinin iki kumandan arasındaki bu ılımlı havaya dair anlatımı şu anekdotla devam etmektedir: “Bir müddet sonra Enver Paşa birinci ferik olmuştu. Bu da dördüncü ordu kumandanı için ağır bir darbe idi. Beyrut valisi ile Cemal Paşa arasında ne geçti bilmiyorum. Fakat ertesi günden itibaren kumandan her taraftan birinci ferikliği tebrik telgrafları yağmaya başladı. Cemal Paşa müşkül mevkide idi. İstanbul'a yazdı: ‘Ne diyeyim, olmadım diye yazsam küçük düşerim, cevap versem, olmadım ki yazayım!’ diyordu. İki gün sonra Enver Paşa, Cemal Paşa'nın birinci ferikliği tebrik ediyordu.”

⁵⁴ Bu iki yakın üst rütbelinin terfileri önceden de sorun olmuştu. Livalığa 1914 Ocağında önce Enver Bey yükselmişti. Konu Cemal Paşa'nın canını sıktığından durumun düzeltilmesi için İttihat ve Terakki'nin merkezinin önemli isimleri ve Enver Paşa bu konuyu Talat, Halil Bey, İsmail (Canpolat olmalı) Midhat (Bleda olmalı) beraber konuşmuşlardı. Cemal Bey'in “Enver ile birlikte Liva olmakta ısrar ettiği... kendisinin Enver tarafından Livalığa terfi [sic] edilmesinden ise yarın sadrazam nezdinde teşebbüste bulunulup bunu halledilmesini daha muvafık bulduk” diye not ediyordu⁵⁵. Bu rütbe yükselmeleri ile ilgili duyular muhtemelen Cemal Paşa'nın Enver Paşa'ya karşı isyan bayrağı kaldırmaya meyilli bir otorite olarak yorumlanması için iyi bir arka plan oluşturuyordu. Savaş başlamadan önce de muhtemelen İstanbul'daki İngiliz elçisinin kulağına çalınan ve gerçekliğe haiz sürtüşmeler de senaryo için uygun donelerdi. Savaşın önceki İttihat ve Terakki kabinesinin teşekkülü sırasında Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın uhdesine verilecek nezaretler konusunda İttihat ve Terakki'nin etkili isimleri arasında dikkat çekici görüş farklılıkları vardı. Cavid Bey, Talat Bey'e 1913'ün son günlerinde bir mektup yazmış ve pek çok mesele yanında kabinedeki atamalar hususunda görüşünü de belirtmişti. Bu bağlamda Enver Bey'in Bahriye'ye, Cemal Bey'in ise Harbiye Nezareti'ni uhdesine almasının daha “kabil-i hazm” olacağını yazmıştı.⁵⁶ Dahası İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Fethi Bey ile birkaç gün sonraki konuşmasında “Cemal'in Harbiye Nezareti'ni tensip ettiğini” ve bunun bir an evvel gerçekleşmesi için Cemal Paşa'ya bir mektup yazdığını öğrenmişti⁵⁷. Bu mektup üzerinden konu birkaç gün içerisinde Talat ve Cemal Paşa'nın bir görüşme yaptığı anlaşılıyor. Bu görüşmede Cemal Paşa Fethi'den gelen mektubu Talat Bey'e gösterdiğinde Talat Bey'in, Enver Bey'in Harbiye nezaretine geçmesinden büyük fayda elde edileceğini söylemiş buna karşılık Cemal Paşa “ısrar etmemiştir”.⁵⁸ Meşhur 2 Ağustos 1914 tarihli Almanya ile akdedilen gizli ittifak antlaşması da Cemal Paşa'nın bilgisi dahilinde imzalanmamış, Cemal Paşa bu durumdan duyduğu rahatsızlığı tıpkı

⁵⁴ Atay 1943, s. 85-86.

⁵⁵ Cavid Bey 2015, s. 434.

⁵⁶ Cavid Bey 2015, s. 354.

⁵⁷ Cavid Bey 2015, s. 418.

⁵⁸ Cavid Bey 2015, s. 420.

kendisi gibi görüşmelerden sonradan haberdar olan Cavid Bey'e şikâyet etmiş, istifayı düşündüğünü söylemişti. Cavid Bey böyle bir istifanın gerçekleşeceğini düşünmemişti⁵⁹.

Cemal Paşa'nın merkezi otorite ile olan sorunlarına dair yapılan spekülasyonların temelinde yatan sebeplerden birisi de Alman Askeri Heyeti ile zaman zaman yaşanan yetki paylaşımı yahut yetki kullanımı tartışmalarıydı. Öyle ki, Kressenstein IV. Ordu Kumandanlığı bünyesinde görev yaptığı dönemde zaman zaman Cemal Paşa ile görüş ayrılıkları olduğunu anlatır. Cemal Paşa da anılarında bundan söz eder. Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekatı'nın komutasını üstlenmek üzere cepheye gittiği günlerde merkezden gelen telgraflarda "*Başkumandan Vekili namına Liman Paşa*" imzasıyla kendisine ulaşan telgraflar üzerine merkeze gönderdiği telgrafta "*Başkumandan Vekili namına Liman Paşa imzası ile telgraflar alıyorum. Paşa nereye gitti. Merak ediyorum*" diyen Cemal Paşa'nın Alman bir Başkumandan Vekili ile muhatap olmaktan pek de memnun olmadığı anlaşılmaktadır⁶⁰.

Cemal Paşa'nın Alman Askeri Heyeti ile olan anlaşmazlıkları özellikle yetki paylaşımı veya görüş farklılıkları gibi meselelerde gün yüzüne çıkıyordu. Anlaşılan o ki, İngiliz resmî belgelerine giren Cemal Paşa'nın Almanlarla sorunları olduğu yönündeki iddiaların alt yapısını bu duyumlar oluşturuyordu. Gerçekten de aralarında zaman zaman oldukça keskin görüş ayrılıkları olduğunu bildiğimiz Alman Heyeti ile Cemal Paşa arasındaki uyumsuzluk Erich von Falkenhayn'ın görevlendirilmesiyle iyiden iyiye belirginleşmişti. Zaten bu görevlendirmeden kısa bir süre sonra Cemal Paşa Ordu Kumandanlığı görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü.

Yukarıda söz ettiğimiz ve Cemal Paşa hakkında yedi maddelik hususların üzerinde durulduğu belgede⁶¹ dikkat çekici bir nokta ise Cemal Paşa ile Ermeni ajanlar vasıtasıyla ilişki kurulması ve sözde bu isyan hareketi esnasında Cemal Paşa'nın Ermenilerin işesini ve güvenliğini harbin sonuna kadar temin edeceğini bildirmesidir. Bu iddia da tıpkı Dürzilerle olan ilişkinin algılanışında olduğu gibi Cemal Paşa hakkında sorunlu bir profil oluşturulmasına neden olmuştur. Bu konuyu çalışmasında son derece dikkatli tetkik eden Çiçek, meseleye iki farklı açıdan yaklaşan literatürü sıralamaktadır. Onun çalışmasında ortaya koyduğu üzere Cemal Paşa'nın sebebi çok farklı yorumlanan bir davranışı görünmektedir bu da zorlu bir seyahatle Suriye bölgesine ulaşan Ermenilere iyi muamele de bulunduğudur⁶². Ancak öyle anlaşılıyor ki, Paşa'nın bu tavır da Ermenilere olan hoşgörü olarak değil kendisiyle bir Ermeni ajan vasıtasıyla görüşme imkânı sağlanması için bir sebep gibi algılanmıştı.

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanlığı döneminde yaptığı tetkikat neticesi Arap ileri gelenlerinden bazılarının yargılanmalarına ve bunlardan kimilerinin asılmalarıyla sonuçlanan gelişmeler de kendisi hakkında öne sürülen iddialarda en fazla kullanılan malzemelerden birisidir. Cemal Paşa'nın Fransız Konsolosluğu'nda geride kalan evraklardan ve harpten evvel bazı Arap ileri gelenleri ile Fransızlar arasındaki yazışma ve görüşmelere dair belgelerden yola çıkarak başlattığı soruşturma Aliyye

⁵⁹ Cavid Bey 2015, s. 615.

⁶⁰ BOA, DH,ŞFR, 47/422, 22 Muharrem 1333 (11 Aralık 1914).

⁶¹ TNA, CAB, 37/139/63, 29 Aralık 1915.

⁶² Çiçek 2020, s. 182-184.

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı Meselesi

Divanı olarak bilinmektedir. Bu mahkemenin kararı olarak bir kısmının idamına ve bir kısmının da sürgün edilmesine karar verilen Arap ileri gelenlerine yapılan muamelenin Arap isyanının patlak vermesinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. Bu noktada Cemal Paşa’nın münferit davrandığı eleştirileri bir yana aralarında Arap toplumunun ileri gelenlerinin olduğu bu isimlerin idamına hükmedilmesinden sonra da diğer bazı Arap ileri gelenleri tarafından idamların uygulanmaması için çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır⁶³. Arab Bulletin Raporlarında yargılanan kimi isimlerin mesela Emir Ömer, Abdulvahab el-İngilizi, Selim el-Cezairi, Emin Lütfi Bey, Rıza Sulh hakkında *Suriye’deki İngiliz çıkarları* açısından bir kayıp olarak yorumlanmaktadır. Bu bilgilerin gerçekliği tartışmalı olmakla beraber Osmanlı ordusunda subay olan ve Antakya bölgesinde görevlendirilen Emin Lütfü Bey’in de Kahtan Cemiyeti’nin askeri kanadından olduğu ve bu görevdeyken İskenderun’a yapılması muhtemel bir İngiliz saldırısında tüm Musul ve Kuzey Suriye birliklerinde bir isyan tertip etmek için görevli olduğu belirtiliyordu. Ayrıca Payas’dan Lazkiye’ye kadar olan bölgede bu muhtemel saldırı için hazırladığı ekleniyordu⁶⁴. İngiliz yetkililer Emin Lütfü Bey’in kaybının kendileri için “*oldukça önemli bir eksiklik*” olduğu belirtiliyordu⁶⁵. Diğer yandan Cemal Paşa anılarında Çanakkale Muharebelerinin de devam ettiği bu günlerde Suriye’de meydana gelecek bir isyana ayıracak hiçbir kuvvetin olmadığını zira burada görev yapan birliklerin çoğunluğunun Arap olduğunu belirtmektedir⁶⁶. Meselenin bu yönü bir tarafa bu yargılama ve idam, sürgün süreçlerinin devam ettiği günlerde Cemal Paşa’yı geri adım attırmak için çaba sarf eden Emir Şekip Arslan, Enver Paşa’nın aracılığı istemişti. Ancak Şekip Arslan, Enver Paşa için “*Enver Cemal üzerinde hiçbir etkiye sahip değildi. Çünkü Cemal Paşa, Suriye’de bulunduğu dönemlerde bütün yetkileri elinde bulundurmakla birlikte; İstanbul’daki Turancı grup da onu destekliyordu. Bu sebeple Enver, Talat ve diğerleri Turancılardan çekindikleri için ona dokunamıyorlardı*”⁶⁷ ifadelerine yer verir ki bu da Suriye’deki Cemal Paşa’nın ne denli “bağımsız” bir karakteri olduğunu ve ortaya çıkan imajı anlamamıza yardımcıdır.

Cemal Paşa’nın merkezi otoriteye başkaldırmaya hazırlanan bir ordu kumandanı olması iddialarını İtilaf Devletleri sonuna kadar kullanmayı istedi. Prestijli İngiliz gazetesi The Times de geniş bir haber yaparak Almanların etkisinin “kırıldığı” ifadesiyle manşete çıkarmıştı. Haber Çanakkale’deki kara çıkarmasının da başarısızlıkla ilerlediği günlerde Ağustos 1915’te yayınlanmıştı. Suriye’den gelen son haberlere göre Cemal Paşa ile İttihat ve Terakki Komitesi ve İstanbul’daki “Türk-Alman otokratlar” arasındaki ipler gerilmişti. “[Cemal] Paşa’nın, Enver Paşa’nın stratejisinin sonuçlarını ve Enver’in *genç ve coşkulu amcası* Halil Bey’in son zamanlarda yaptığı taktik hataları onarmak için Kafkas cephesine gitmeyi reddettiği ve Arap birliklerinin çok azına izin verdiği bildirilmektedir. Habere göre Cemal Paşa *Şam Araplarından cesur olmalarını istiyor, onlara oğullarının gereksiz yere katliama gönderilmesine izin vermeyeceğini,*

⁶³ Emir Şekip Arslan 2005, s. 102-103.

⁶⁴ The Arab Bulletin 1986, C. I, s. 14-15.

⁶⁵ The Arab Bulletin 1986, C.I, s.15.

⁶⁶ Cemal Paşa 2015, s. 270.

⁶⁷ Arslan 2005, s. 355.

Suriye'yi yerli koruyucularından yoksun bırakmaya da razı olmayacağını söylüyordu Bu haber Cemal Paşa'yı birkaç noktadan hedef alıyordu. Bahşişin Suriye'de hala geçerli bir uygulama olduğu iddia ediliyordu. Dahası Beyrut Valisi [sic]"Sami Bekir Bey"'in, Cemal Paşa'nın Beyrut'un bazı memurları ve Hıristiyan ileri gelenlerinin yardımıyla buğday ve petrolde bir suiistimal düzeni oluşturduğu bunu keşfetmesi üzerine Bağdat'a nakledilmişti⁶⁸. Bu haber de "*Cemal, şüphesiz, Arapçanın hükümet dairelerinde ve okullarda genel kullanımında ısrar ettiği Arap bağımsız partisiyle cilveleşiyor*⁶⁹ ve çoğu kendisini İstanbul'a bırakmış olan Alman personeli için hayatı en çekilmez kalıyor ve şimdi Suriye sahnesinin merkezinde. Sert bir içici, ama ayyaş değil, hassas bir kalbe sahip cesur bir oyuncu, hırslar, cesareti kilitlenmeyen ve zaman zaman yanlış yönlendirilen çok fazla enerjiye sahip, açıkça Şam'da çok eğleniyor, kalbinin derinliklerinde Enver'den uzakta. Bir pozcu ve bir ukala olarak kabul edilir ve hala Frankofil duygularının Almanlardan nefret etmesine yardım ettiği bir gerçek."⁷⁰

The Times'in satırlarında yer verdiği bu ifadeler gerçeklikten ziyade parçaları birleştirerek bir bütün oluşturma girişimiydi. Cemal Paşa'nın Suriye'de ayrı bir krallık kurma girişimi konusundaki algı onun yukarıda aktardığımız geçmişten beri süregelen İttihat ve Terakki içerisindeki yüksek prestiji yanında Almanlarla olan çatışmaları ile de ilgiliydi. İngiliz istihbaratı Cemal Paşa'nın bir Suriye Krallığı planı etrafında fikir teatisinde bulunmayı 1916 ortalarına gelmeden sonlandırmıştı. Ancak Cemal Paşa hakkında istihbarat edinmeye ve yorumlamaya devam ettiler. IV. Ordu Kumandanı olması nedeniyle bu son derece anlaşılabilir bir durumdur. Ancak sözü edilen istihbarat IV. Ordunun harekât bölgesinde olup bitenlerden ziyade Cemal Paşa'nın yapıp ettiklerine ve Enver Paşa ile olan çekişmelerine odaklanmaktadır. IV. Ordu'nun harekâtına tanıklık eden bir bölge yerlisi Yahudi Aaronson'un İngiliz istihbaratına anlattıkları ve "çok gizli" notuyla paylaşılan bilgi dikkat çekicidir. Buna göre Enver Paşa'nın IV. Ordu bölgesine yaptığı ziyaret sırasında ikili arasında şöyle bir an yaşanmıştır: "*Enver ve Cemal karşılaşınca birbirlerini yanaklarından öptüler, arabaya bindiler ama arabada yan yana otururken her ikisi de revolverlerini açık hale getirdiler...*"⁷¹. Bu duyular İngilizler gözünde Enver ve Cemal Paşalar arasındaki soğukluğun düşünülenden daha fazla olduğu fikrini korumaya yardım etmiş olmalıdır. İngiliz savaş yönetiminde Türkler ve müttefiki Almanların ittifakının zayıfladığı düşüncesi 1917 yılında artmış görünmektedir. 1917 yılı içerisinde İttihat ve Terakki'nin üç önemli isminin de çeşitli vesilelerle Almanya'ya davet edilip, ağırılanmaları Türk yöneticileri etkilemeye ve bireysel barış aramalarını engellemeye yönelik girişimler

⁶⁸ Haberde Bağdat'a nakledildiği belirtilse de gerçekte Bekir Sami Bey'in [Kunduh, 1867-1933] yeni görev yeri Halep olmuştu.

⁶⁹ Gazete haberinde iddia edilen Cemal Paşa'nın Arapça talebi açık olan Arap Partisi ile yakınlaştığı yönündeki bilgiler gerçeklikten kopuktur. Gazete haberinin manipüle ettiği şeyin Cemal Paşa'nın Suriye valiliği sırasında Arapçılarla olan mücadelesinde Arapça ve Arapça eğitim isteklerinin öncelikli meseleler olarak görülmemiş olması olarak düşünülebilir. Cemal Paşa için Arapça eğitim ve kültürel taleplerden ziyade asıl sorun Arapçaların ayrılıkçı yaklaşımıydı. Çiçek 2020, s. 90.

⁷⁰ "A Turkish Ruler. Djemal Pasha and his rival. German Influence lost", The Times, 7 Ağustos 1915.

⁷¹ TNA, FO, 371/3058, 4 Ekim 1917. s. 320.

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı Meselesi

olarak görülüyordu. Dahası Almanların Türkleri ikna edebilmek adına Türk savaş sahnesine daha fazla silah, mühimmat ve asker göndermesinin savaşa devam edebilmelerini temin etmek için yapılmış görülüyordu⁷².

Enver Paşa’nın Suriye’ye yaptığı seyahatin –yukarıda bahsedildiği üzere- Enver-Cemal Paşa çekişmesi söylentileriyle ilgili olduğu kabul edilmektedir⁷³. Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı iddialarına geri döndüğümüzde tüm bu iddiaların Cemal Paşa üzerine yakıştırılmasında yukarıda detayları verilen olay ve anlatımların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan İttihatçı liderler arasında sürtüşmelerin, fikir ayrılıklarının olmadığını iddia etmek imkânsızdır. Pek çok rapora yansıdığı Alman arşivleri içerisinde özellikle Çolak’ın tespitlerinden anlaşılabilir. Talat ve Enver Paşa arasındaki çekişmelere değinen Alman büyükelçisi Metternick, Enver ve Talat Paşalar için *“ilk fırsatta kim kendini yeteri kadar güçlü görürse diğerini devirecek”* değerlendirmesini yapıyordu⁷⁴. Şubat 1917’de Enver ve Talat Paşa arasında gittikçe artan bir çekişmeden söz eden bir İngiliz istihbaratı konunun “bedel vergisi” etrafında şekillendiğini rapor etmekteydi. Buna göre bedel vergisi ile 18-50 yaş arası olan erkeklerin önceden senelik 40 Lira vererek katılmayabildikleri seferberlikte bedel kaldırılmış ve ilgili yaş aralığında herkese zorunlu askerlik mükellefiyetine koşulmuştu. Talat Paşa’nın bu kanunun faydadan çok zarara neden olacağını düşündüğünü buna karşılık Enver Paşa’ya ise Cemal Paşa’nın “destek” olmak için İstanbul’a geldiği yazılıyordu. Raporu yazan bile yazdıkları konusunda biraz şaşkın görünüyordu: *“İki kumandan arasında herkesçe bilinen anlaşmazlığın tersine bir durum”*. Raporun devamında *“Arabistan’ın bağımsızlığının ilan edilmesinin ve Mısır’a karşı planlanan seferin bu kavgada çok şey ifade ettiğini düşünen pek çok Türk var ve her halükârda, Suriye Valisi Cemal Paşa’nın İstanbul’da bulunmasının muhtemel açıklaması bu”*⁷⁵. Bu İngiliz istihbaratının kaynak değeri olarak pek çok dedikodu ve duyumu da barındıran bir kaynak olması ihtimalini göz önüne alarak içeriğinden çok yarattığı algı açısından dikkate almakta fayda vardır. Bir imaj olarak Cemal Paşa üzerine yakıştırılan Suriye Krallığı girişiminde bu arka plan önemlidir.

Cemal Paşa’nın Suriye’de bulunduğu günlerde pek çok şekilde irtibatı olan bölgedeki gelişmelere dair araştırma, hatıratın bu meseleyle ilgili duyumları nelerdi diye baktığımızda şu detaylar ortaya çıkmaktadır. Küleyb Suûd el-Fevvaz’ın incelemesinde Cemal Paşa’nın bölgedeki faaliyetleri çok defa İttihatçılara yönelik son derece olumsuz bir bakış açısına rağmen zikredilmemiştir⁷⁶. Hüseyin Aziz Akyürek’in çarpıtmalarla ve bazı kurgu senaryolarla bezeli hatıratı hem son derece güvenilir hem de Cemal Paşa’nın Suriye krallığı iddiaları konusunda en fantastik bilgileri içermektedir. Öncelikle bu hatıratın sahte, eklemelerle kaleme alındığı konusu hatıratı Türkçeye çevirip notlandıran Polat Safi tarafından ortaya konulmuştur. Ancak bu hatırat en

⁷² TNA, FO, 371/3058, Telegram en clair Sir Horace Rumbold to Mr. Balfour”, 7 Kasım 1917. s. 340.

⁷³ Çolak 2019, s. 71.

⁷⁴ Çolak 2019, s. 74.

⁷⁵ TNA, FO 371/3048, 272296, 3 Şubat 1917, “Copy of Report dated 27.1.17. Conflict between Enver Pasha and Talaat Bey”

⁷⁶ el-Fevvaz 2022.

nihayetinde olaylara dair içeriği duyum da olsa bir tecrübeyle inşa etmektedir. Hatıratın bu durumunu dikkate alarak konuya dair içeriğine yakından bakalım. Bu hatıratta Hüseyin Aziz, Natalia isimli bir kadının Cemal Paşa'ya Suriye Krallığı ile ilgili teklifi İtilaf Devletlerinden aldığı emir doğrultusunda getirdiğini anlatmaktadır. Hüseyin Aziz, Natalia'nın amacını anlamak için kadının odasını 5 Ağustos 1915'te arattırıldığını şifreli bir takım evraklar bulduğunu mistik bir anlatımla kaleme almaktadır. Bundan sonra tahkikata devam edip kadının casus olduğunu anladıktan sonra kadını kandırarak gerçekleri anlama yoluna gittiklerini anlatır. Cemal Paşa'nın huzuruna davetli gibi getirilen kadına tespitlerden bahsedilince kadın açığa çıktığını anlayarak kendisinin misyonunu açıkladığını aktarır. Fransız subay Mösyö Chauvel'in Fransa için Ahmet Cemal Paşa huzuruna çıkacak kadına, Suriye'de Cemal Paşa'nın liderliğinde merkeze karşı başkaldırması teklifi iletilmesi istenmişti. Cemal Paşa Mösyö Chauvel'in teklifini kabul etmiş ve gizli bir şekilde onun Beyrut'a gelmesini temin etmişti. Bu görüşmelerde Cemal Paşa'nın Suriye'de Hıdivliğe benzer bir yöneticilik statüsü verilmesi düşünülmüştü. Buna göre Fransız Hariciye Nazırı Sultan Mehmed Reşad'a Osmanlı ile Fransa arasında barış yapılmasını önerdikleri ancak buna muvafık olamayınca Frankofil olarak bilinen Cemal Paşa'ya yönelmişlerdi. Cemal Paşa, IV. Ordu bölgesindeki Arap topraklarının Osmanlı'dan ayrılarak Hıdivliğe benzer bir yapıya kavuşturulmasını, İtilaf Devletlerinin Cemal Paşa hayatta olduğu sürece bu "devletin başkanı olması" kabul etmesini, İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'ndeki yabancı imtiyazlarının kaldırılmasını kabul edecek, Ahmed Cemal Paşa ülkede hayata geçireceği projelerde Fransız sermayesinden faydalanabilecekti. Buna karşılık Cemal Paşa İtilaf güçlerine karşı direnmeyecekti⁷⁷. Akyürek'in şâibeli hatıratı bir paragrafta görüşmeleri önce Cemal Paşa'nın sonlandırdığını iddia etmekteyken peşi sıra paragrafta sürecin Fransa tarafından durdurulduğu iddialarıyla ilerler. Akyürek'in hatıratının kurmaca ve hayal ürünü olan niteliği ortaya çıkmamış olsaydı bu anlatımı Cemal Paşa'nın girişimi hakkında en dikkate değer iddia olabilirdi. Ancak bu hatıratın sorunları hakkında hatıratının giriş kısmında yapılan değerlendirmeler kaynak değerini son derece şâibeli hale getirmektedir. Dikkate alınması gerekli bir diğer husus ise Cemal Paşa hakkında basına yansıyan, İtilaf devletlerine ulaşan şâyiaların Çanakkale Harekâtı'nda İtilaf devletlerinin yenilgisi ile eş zamanlı olmasıdır. Cemal Paşa böyle bir teklifi bağlı bulunduğu devletin İngiltere, Fransa müttefik kuvvetlerinin gördüğü en ağır yenilgilerden birisini aldığı günlerde yapmış olması mantıktan uzaktır. Buna karşılık Cemal Paşa hakkındaki İngiliz-Rus-Fransız yazışmalarının başlaması ile ilgili süreç McMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki mektup teatileri ve müzakerelerin yürütüldüğü günlerle senkronizedir⁷⁸. Yine Cemal Paşa ile pek çok kurgusal bilgiyi de barındıran Turjman'ın günlüğünde Cemal Paşa'nın yönetimine Osmanlı'nın burada varlığını devam ettirdiği sürece destek veren Arap aydınlarından söz ederken Cemal Paşa'nın 1916 ve 1917 yıllarında Kudüs ve Şam'da Arap liderlerle "*Türk-Arap konfederasyonunu tartışmak için yaptığı görüşmeleri*" zikreden satırlar dikkat çeker⁷⁹.

⁷⁷ Akyürek 2019, s. 204-216.

⁷⁸ Tauber 1993, s. 68-77. Polat 2019, s. 98-101.

⁷⁹ Tamari 2011, s. 145

Sonuç

I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İttihat ve Terakki içerisinde etkin olan paşalar hakkında pek çok şaibe gündeme gelmiştir. Usulsüz servetler edindikleri, temayüllere aykırı ve hak etmedikleri rütbelere intisap ettikleri gibi. Bunlardan bazıları popüler çalışmalarda sınırlı sayıda da akademik araştırma eserinde ele alınmıştır. Cemal Paşa ile ilgili ortaya atılan “*Suriye Krallığı girişimi*” yani “*merkezi otoriteye isyan etme iddiaları*” ise en dikkat çekenlerden birisidir. Bu iddianın gerçeklikten ziyade geçmişten gelen İttihat ve Terakki içerisinde yönetim kadroları arasındaki görüş ayrılıkları ve bazı uyuşmazlıklarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Cemal Paşa’nın Suriye’de bir krallık tesisine yönelik görülen şaibeler İngiliz-Rus müttefiklerin algısı ve kurgusu, İngilizlerin Araplarla işbirliğine yönelik girişimlerini baltalamaya yönelik bir şaibe gibi görünmektedir. Bütün veriler resmi yazışmalar, hatıratlar ve diğer kaynaklar dikkate alındığında bir diğer ihtimalin İstanbul’daki Türk idareciler arasında bir rahatsızlık ve ahenksizlik yaratmak, Türklerin bireysel barış antlaşma arayacakları ihtimali üzerinden Alman müttefiklerini de rahatsız etmek olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki Cemal Paşa bölge aktörlerinin tamamı için dikkat çekici bir imajdı. Siyonistler Cemal Paşa’yı ve Osmanlı yönetimini etkileyerek Siyonist çıkarlarını desteklemek için yayın yapıyorlardı. Bu noktada Siyonist ileri gelenlerinin Amerikan elçisi Morgenthau’yla görüştüğü ve İttihat ve Terakki yöneticileri ile yakın ilişkileri olduğunu düşünerek iletişim kurmuşlardı. Bu ilişkilerin Morgenthau’nun Cemal Paşa hakkındaki iddialarına ihtiyatlı yaklaşmak için başkaca bir gerekçe sunduğu söylenmelidir⁸⁰. Sonuç olarak Cemal Paşa’nın üzerinde oluşturulan imajın birbiriyle bağlantılı-bağlantısız savaş öncesi ve savaşla birlikte ortaya çıkan gelişmelerin bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁰ Nach 2011, s. 245.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Vesikaları

ATASE; Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi,

K:162, D: 714, F:46, B:1.

BOA; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul)

Hariciyye Siyasi (HR.SYS)., 2289/39, Dahiliyye Şifre (DH.ŞFR), 47/422. BOA, MF.MKT., 1221-61.

TNA; The National Archives (Londra-İngiltere)

TNA, FO, 371/2146, FO, 371/2490, FO, 371/2492, FO 371/2767, FO, 371/3058, FO 371/3048, 272296

CAB, 37/139/63.

b. Hatıratlar-Telif-Tetkik Eserler-Basın Nüshaları

- Adamof 1972 A. A. Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Plânı*, Belge Yay., İstanbul.
- Ahmad 2007 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul
- Ahmad 2020 Feroz Ahmad, *Jön Türkler. Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, (Çev. Tansel Demirel), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Aksakal 2010 Mustafa Aksakal, *Harbi Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Akyürek 2019 Hüseyin Aziz Akyürek, *İstihbarat Savaşları. Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri*, (Yay. Haz. Polat Safi), Kronik Kitap, İstanbul.
- Aliye 2008 *Aliye Savaş Mahkemesi Notları, Arap İhtilâli ve Şam Mahkemesi*, (Çev.Cahit Kayra), Yeditepe Yay., İstanbul.
- Antonius 2021 George Antonius, *Arap Uyanışı. Arap Ulusal Hareketi'nin Öyküsü*, Çev. Mehmet Akif Koç, Muhammed Karakuş, Selenge Yay, İstanbul.
- Artuç 2008 Nevzat Artuç, "1915 Ermeni Olaylarına Farklı Bir Bakış", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 2008, s. 54-65.
- Artuç 2019 Nevzat Artuç, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, TTK Yay., Ankara.
- Atay 1943 Falih Rıfki Atay, *Zeytinadağı*, Remzi Kitabevi, Ankara.

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa'nın Suriye Krallığı Meselesi

- Ballobar 2011 Conde de Ballobar, *Jerusalem in World War I. The Palestine Diary of a European Diplomat*, (Ed. Manzano Moreno and Roberto Mazza), I.B. Tauris, London, New York.
- Bayur 1991 C. III, K: II Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, K: II, TTK Yay., Ankara
- Burak 2004 Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk- İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Babil Yay. İstanbul.
- Cavid Bey 2015 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. II, (Yay. Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar), TTK Yay., Ankara.
- Cemal Paşa 2006 *Hatıralar*, (Haz: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yay., 3. Baskı İstanbul.
- Çiçek 2015 Talha Çiçek, “Myth of the Unionist triumvirate The formation of the CUP factions and their impact in Syria during the Great War”, *Syria in World War I: Politics, Economy and Society*, Routledge, London, New York. (s.9-36)
- Çiçek 2016 Talha Çiçek, “The Holy War in Syria: Cemal Pasha and the Ottoman Plan to conquer Egypt in the First World War”, *War&Society*, 35 (1), s. 39-53.
- Çiçek 2020 Talha Çiçek, *Cemal Paşa Suriye'de. Birinci Dünya Savaşı Yılları*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Çolak 2019 Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, Yeditepe Yay., İstanbul.
- el-Fevvaz 2022 Küleyb Suûd el-Fevvaz *Şerîf Hüseyin ve Osmanlılar Arasındaki Yazışmalar (1908-1917)*, (Çev. Ebu Bekir Dilli), Selenge Yay.
- el-Kevkeb 1916 el Kevkeb, 23 Safer sene 1335 (19 Aralık 1916).
- el-Ubeydi 2018 es-Seyyid Muhammed Habîb el-Ubeydi, *Payitahtta Nutuklarım, Cemal Paşa'yı Yüceltme Amacıyla Yazılmış bir Risale*, (Haz. Nevzat Artuç), Kronik Kitap, İstanbul.
- Emir Şekip Arslan 2005 *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları; Emir Şekip Arslan*, (Ter.Halit Özkan), Klasik Yay., İstanbul.
- Erden 2003 Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, (Yay. Haz: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Hale 2012 William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 17740*, Routledge, London, New York.
- Heller 1976 Joseph Heller, “Sir Louis Mallet and the Ottoman empire: the road to war”. *Middle Eastern Studies*, 12(1), s. 3- 44.
- Kayalı 2000 Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks. Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire 1908-1918*, University of California pres, Berkeley, Los Angeles, London.

- Kayalı 2021 Hasan Kayalı, *Imperial Resilience The Great War's End, Ottoman Longevity, and Incidental Nations*, University of California Press, California.
- Kévorkian 2011 Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide. A Complete History*, I.B. Tauris, London 2011.
- Kutay 1964 Cemal Kutay, *Üç Paşalar Kavgası*, İstanbul.
- Lawrence 1991 T.E Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu, Bir Casusun Anıları*, (Çev. Yusuf Kaplan), Rey Yay., İstanbul.
- Lewis 1961 Bernard Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, Oxford, New York.
- Morgenthau 1919 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday, Page&Company, New York.
- Naeh 2011 Yaron Ben Naeh, "The Zionist struggle as reflected in the Jewish press in İstanbul in the aftermath of the Young Turk revolution, 1908–18", *Late Ottoman Palestine. The Period of Young Turk Rule*, Edited by Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio, I.B Tauris, London, New York 2011, ss. 241-257.
- Polat 2015 Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, ATAM Yay., Ankara.
- Polat 2019 Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri. Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Polat 2021 Ü. Gülsüm Polat, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Kanal Harekâtları (Hazırlık-Harekât-Netice)*, Selenge Yay., İstanbul.
- Rogan 2008 Eugene Rogan, *Araplar. Bir Halkın Tarihi*, Pegasus, İstanbul.
- Rogan 2015 Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans. The Great War in the Middle East*, Basic Books, New York.
- Tamari 2011 Salim Tamari, *Year of the locust: a soldier's diary and the erasure of Palestine's Ottoman past*, University of California Press, London, England.
- Tauber 1993 Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I*, Frank Cass, London.
- The Arab Bulletin* 1986 *Bulletin of the Arab Bureau in Cairo*, 1916-1919, Vol. I, London
- The Times* 1915 "A Turkish Ruler. Djemal Pasha and his rival. German Influence lost", *The Times*, 7 Ağustos 1915.
- The Treatment of Armenians* 1916 *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon 1916*, Hodder and Stoughton, London, New York and Toronto.
- Theunissen 2016 Hans Theunissen, "War, Propaganda and Architecture: Cemal Pasha's Restoration of Islamic Architecture in Damascus

“İhanet” mi Taktik mi? Cemal Paşa’nın Suriye Krallığı Meselesi

Weber 1970

during World War I”, *Jihad and Islam in World War I*, (Edited by: Erik-Jan Zürcher), Leiden University Press, Leiden.

Frank Weber, *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918*, Cornell University Press, Ithaca, New York, London.

SUMMARY

Cemal Pasha (1872-1922) was one of the most prominent figures in the Committee of Union and Progress. At the outbreak of World War I, he held the position of Commander of the Second Army and Minister of the Navy. During this time, he had official or semi-official meetings with the British ambassador Louis Mallet, who made efforts for the Ottoman Empire to remain neutral in the war. In these conversations, Cemal Pasha expressed his authority and influence, which the British interpreted as a possible uprising against the central authority.

When the Ottoman Empire entered World War I, Cemal Pasha was appointed as the commander-in-chief of the 4th Army and the governor general of the Syrian District. There were various speculations about his appointment to this post. According to reports from the British ambassador to Sofia, Bax-Ironside, Cemal Pasha was dissatisfied with this appointment and was ready to march on Istanbul. The Ottoman War Office and Germany, the allied power, wanted him to carry out operations that would threaten the British presence in Egypt.

Syria, which fell within Cemal Pasha's authority, was considered a province with considerable potential risk due to the separatist movements the Ottoman Empire faced in the late 19th century. As a result, Cemal Pasha enforced harsh authoritarian rule in Syria at the beginning of World War I. His pre-war image as an authoritarian ruler, his dialogue with figures such as British Ambassador Louis Mallet, the measures he took to regulate affairs in Syria, and his actions concerning the Armenian population in Syria, including forced migrations, created an image of him as a strong leader who could challenge the central authority.

Amidst this atmosphere, information was exchanged among the Allied powers. British records indicate that this communication occurred during the last quarter of 1915 and ended in the first months of 1916. Similarly, the Turkish representation in Geneva reported rumors about Cemal Pasha's initiatives to the center of the Ottoman Empire. In other words, Istanbul was aware of these rumors at the time when they were circulating. However, despite discussions and correspondence between Britain, France, and Russia regarding the possibility of provoking Cemal Pasha against the central authority, no further action was taken as it was believed that these efforts would not yield conclusive results.

Interestingly, these rumors began to appear suspiciously in literature written after the war. When examined in the context of archival documents and period sources, it

becomes apparent that the source of these rumors about Cemal Pasha, which emerged in late 1915 and circulated until mid-1916, is a work titled “Anatolia's Taksim Plan (In the Secret Documents of the Soviet State Archive),” published in Russian in 1926 and later translated into Ottoman Turkish. Subsequently, some authors seem to have repeated these claims unquestioningly, while others deliberately propagated them as if they were true.

It is worth noting that the controversial memoirs of T.E. Lawrence, written shortly after the war, as well as George Antonius' pioneering work on the Arab revolt and developments in Syria and the Hejaz region during World War I, and the diary of Consul Ballobar, a Spanish official stationed in Jerusalem during the war, do not mention these rumors. Therefore, the factors that contributed to the formation of the image of Cemal Pasha potentially attempting a rebellion or seeking independence can be listed as follows: the expressions he used during pre-war dialogues, his appointment as governor of Syria with extensive powers, his actions as both a military commander and civilian governor in his jurisdiction, his construction and renovation activities involving roads, hospitals, and educational institutions that went beyond the responsibilities of a governor, the trials of Arabs within the scope of the Court-martial Aliye and the execution and exile decisions made despite objections from Istanbul, occasional conflicts with Enver Pasha, the most powerful figure in the war, portraying him as a disobedient commander, and authority issues he faced with the German war delegation.

Another possibility behind the rumor of a Syrian kingdom is that Cemal Pasha may have been trying to create a trust issue between the Arabs and the British, who were known for inciting Arab opposition against the central authority. Finally, circulating this rumor could have been an attempt to disrupt the harmony between the Turks and their allies.